

Pozoruhodné stanovisko, v němž se markantně projevuje osnova nové orientace lidského poznání na počátku nového věku - totiž matematický nárok vědění, které samo sebe reflektuje v „blízkosti“ bytí. V tomto co do nároků velice ambiciózním vědění je základ všeho „býti“ v „rozvrhu“, který produkuje racionální úvaha a který si na věcech lidské poznání osvojuje, učí se ho, aniž by z věcí samých plynul. Tak dochází k tomu, že si produkty rozumových kalkulací uvědomujeme jako „prvky“ věcí samých.

Tady se demonstruje „řád takového vědění“, „řád vědy“ (ve smyslu: definice - první filosofie - geometrie - fyzika - nauka o přirozenosti - nauka o státu), který je „řádem toho jak a co věci jsou“. Je v něm navíc přítomen i další důležitý metodický postup - totiž rozlišení toho, zda věc, jejíž příčinu hledáme, je těleso či pouze jeho projev. Metodu určenou k takovému rozlišení musí mít Hobbes k dispozici, aby odstranil některá slabší místa své koncepce. Jaká je to metoda?

„Tedy je to těleso tehdy, pokud nemůžeme naším přičiněním materii ani vytvořit ani zničit ani rozmnožit ani ubrat ani jí pohnout z místa. Jestliže však ta představa vzniká, zaniká, nabývá, ubývá a pohybuje se podle naší vůle, je jisto, že to není materie, nýbrž projev.“¹⁾ Hobbes akceptuje tuto metodu získanou z reflexe povahy představ naší mysli a bez rozpaků skrze ni rozhoduje o statutu toho, co jim odpovídá mimo tuto mysl. To vše proto, aby se vyhnul nebezpečnému úskalí ryzího fenomenalismu.²⁾ Zůstává ovšem otázkou, zda se mu to v situaci, kdy jsou v jeho filosofii jazykové výrazy pojaty jako pouhé systémy značek (notae) věcí, a proto může mezi těmito značkami a vnějšími věcmi existovat jen ryze vnější vztah (v němž jakožto jediném možném je lidskému poznání přístupna skutečnost³⁾), vskutku podařilo.

Na závěr se zmiňme ještě o jednom zajímavém důsledku hobbesovského, k ontologizujícímu myšlení staršího typu odmítavého vyústění „novověkého obratu“. Filosofie je v jeho rámci přesně vymežitelnou sférou lidského ducha, ze které je vyloučena veškerá teologie a teologizující metafyzické

1) T.Hobbes: Výbor z díla, cit.vyd., str. 53

2) Srovn.W.Windelband: cit.dílo, str. 79, popřípadě M.Sobotka: Hobbes a jeho trilogie, in: T.Hobbes: cit.dílo, str. 17.

3) W.Windelband: cit.dílo, str. 80

spekulace. (V sedmé námitce Descartovi Hobbes konstatuje, že idea Boha není dokázána.¹⁾) Ale nejenom to.

Filosofie je myslitelná jako smysluplná oblast lidského vědění pouze tam, kde je nějaká vlastnost a nějaký vznik. Tam, kde není, není filosofie myslitelná.²⁾ To ovšem z filosofie eliminuje nejen teologii jako nauku o Bohu, ale také nauku o andělech (vůči nimž nelze uplatnit racionální úvahu). Vylučuje se i popis přírody, popis státu, protože to se zakládá buď na zkušenosti nebo na autoritě a nikoli na rozumové úvaze. Stejně tak se vylučuje i poznání z božské inspirace či zjevení, vylučuje se astrologie, věšteství a rovněž nauka o uctívání Boha, která je záležitostí víry.³⁾

Vše je u Hobbese nasměrováno k tomu, že je filosofie omezena na ryze světské poznání přírodovědecké⁴⁾ založené na racionálních úvahách.

C. Francisco Suarez a Christian Wolff aneb ontologie jako věda

Motto:

„Co je to existence?“

F. Suarez

Mezi novověkými vyústěními tradičního ontologizujícího myšlení se objevovaly i takové koncepty, které na jedné straně tak či onak respektovaly „novověký obrat“, ale na straně druhé zcela proklamativně obracely svou pozornost k minulým způsobům filosofování s cílem je obnovit. Některé z nich se v důsledku svého prosazení na akademické půdě tehdejší universit staly velice vlivnými a hluboce zasahujícími další pohyb filosofického myšlení. Kromě toho se samo ontologizující myšlení v jejich rámci nově zformovalo a dokonce získalo i svůj nový statut vyznačený samostatným názvem „ontologie“ (ontologia). Je tedy nanejvýš potřebné se o těchto konceptech v našem uvedení zmínit.

1) T.Hobbes: Výbor z díla, cit.vyd., str. 221

2) tamtéž, str. 41 - 42

3) tamtéž, str. 42

4) W.Windelband: cit.dílo, str. 79

Počátky tohoto vyústění spadají v jedno s rozsáhlým úsilím o restauraci scholastického filosofování iniciovaného v XVI.století španělskými dominikány a jezuity. Na podkladě jejich snah se rozvinula tzv.druhá scholastika, jejímž duchovním otcem se stal španělský jezuita Francisco Suarez. Hlavní ideje nové verze scholastického filosofování vyjádřil Suarez ve svých monumentálních „Metafyzických disputacích“ (Metaphysicae disputationes) z roku 1597. Nás bude přirozeně nejvíce zajímat, jakým způsobem se v nich Suarez vypořádá se základními tématy ontologizujícího myšlení - motivem jsoucno, jsoucna a bytí.

K problematice jsoucna přistupuje španělský jezuita tak, že se nejprve soustředí na slovo „joucno“ jako substantivum, tj.podstatné jméno. Je tomu tak proto, že substantivizované „joucno“ je v prvé řadě dostatečně obecným a abstraktním pojmem s širokým zaměřením. Suarezem podaná definice jsoucna (jako substantiva) pak říká, že jsoucno je „reálná esence“ (essentia realis) neboli to, co má reálnou esenci (quod sit habens essentiam realem).¹⁾ Samu reálnou esenci je třeba pochopit jako to, co není nějakou chimérickou představou či jakýmsi produktem naší obrazivosti ani tomu nepřísluší žádný vnitřní spor. (Přímo se zde nabízí reminiscence na staré scotistické : „Čemu neodporuje být!“²⁾ Ostatně se obecně soudí, že vliv učení Jana Dunse Scotu na F.Suareze je nesporný.³⁾

Takto je v Suarezově nauce vymezeno jsoucno jako substantivum. Pokud však pochopíme latinský výraz „ens“ (joucno) v jeho participativním smyslu („ens“ je participium presens od slovesa esse - tedy to, co je v českém jazyce vyjádřitelné jako „jsoucí“), pak vystoupí jako reálná esence, které náleží aktuální existence.⁴⁾ Pojem jsoucna jakožto něčeho jsoucího je ovšem již zúženým, méně obecným pojmem.

Rozlišení jsoucna na jsoucno-substantivum (reálná esence) a na jsoucí jsoucno (aktuálně existující reálná esence) je pozoruhodné, nicméně vyvolává otázku, zda je takto respektována jednoznačnost pojmu jsoucna či nikoli. Odpověď není složitá: Španělský jezuita podobně jako Jan Duns

- 1) F.Suarez: Metaphysicae disputationes, II,4,4, Colonia 1614, tom.I, str. 42F (cit.dle E.Gilson: Bytí a někteří filosofové, cit.vyd., str. 117)
- 2) Viz kapitolu III.D.
- 3) Srovn. S.Sousedík: Jan Duns Scotus a jeho čeští žáci, cit.vyd., str. 131
- 4) F.Suarez: Metaphysicae disputationes II,4,8, str. 43B, cit.př., str. 118.

Scotus hájí usilovně jednoznačnost pojmu jsoucna¹⁾ a neváhá při této obhajobě využít i některé starší scotistické motivy.

Pod pojem jsoucna je sice třeba podřadit rozlišené významy (substantivní a participativní), avšak podle Suarezze se jedná pouze o dvě roviny abstrakce.²⁾ První a vyšší rovinu abstrakce představuje substantivní chápání. Jsoucno je pochopeno jako reálná esence, při jejímž uvažování je odhlédnuto od aktuální existence. Proto je v této rovině abstrakce jsoucno pojímáno vskutku „jako takové“ (ens qua tale) či „joucno jako jsoucno“ (ens inquantum ens) v intenci staršího vymezení první filosofie neboli obecné metafyziky.

Pokud sestoupíme na další, nižší rovinu abstrakce (zúžíme svůj teoretizující pohled), pak pochopíme jsoucno jako aktuálně existující reálnou esenci. Nejde tedy o nic jiného než o zachycení zvláštního, totiž existujícího případu jsoucna vůbec, tj. reálné esence.

Ať už jsoucno chápeme v té či oné rovině, zdá se, že vždy tím prvním, co vystupuje je **esence**. Skrze esenci je jsoucno jsoucnem a to právě takovým, jakým jest. Z tohoto zorného úhlu je zřejmé, že Suarezova filosofie co do svého ontologického zaměření představuje esencialismus³⁾ (podobně jako středověký scotismus). Nicméně i v esencialisticky orientované filosofii musí být přítomno určité stanovisko ve věci vztahu esence k „býti“ (esse) a tedy k „prostému faktu“ existence.

My již z předchozích výkladů víme, že středověká scholastika (zvláště tomistická⁴⁾) pojednávala tento problém přímo v rámci diskusí o vztahu mezi tím, co (essentia) jsoucno jest a zda jest (existentia) jsoucno. Suarezovská filosofie je tzv.druhou scholastikou, a proto se i v ní podobný přístup objevuje.

Španělský jezuita k celé věci přistupuje skrze otázku, zda existuje mezi esencí a existencí rozdíl v nějaké jsoucí věci samé (in re), tj. jinak řečeno, zda je mezi nimi tzv.reálný rozdíl (distinctio realis). Z expozé ontoteologické filosofie sv.Tomáše Akvinského⁵⁾ vyplynulo, že tomistická scholastika uva-

- 1) Srovn. F.Vojtek: Metafyzika generální čili Ontologie, Olomouc 1990 (reprint), str. 14.
- 2) E.Gilson: Bytí a někteří filosofové, cit.vyd., str. 118
- 3) E.Gilson tvrdí, že F.Suarez má rozhodující podíl na formulování základních přístupů esencialistické metafyziky. Viz cit.dílo, str. 126.
- 4) Viz kapitolu III.C.
- 5) Opět viz tamtéž.

žovala o tomto rozdílu jako o skutečně existujícím, v důsledku čeho náleží jsoucí věci aktuální bytí tehdy a jen tehdy, když je jí propůjčeno aktem bytí (*actus essendi*). Suarez však takovou koncepci nepřijímá. Podle jeho názoru je rozdíl mezi esencí a existencí jen zdánlivý, ač se základem ve věci (*distinctio virtualis cum fundamento in re*)¹⁾, popřípadě pouze rozumový, myšlený (*distinctio rationis*)²⁾. Důvodem takového stanoviska je obava z toho, že kdyby se vskutku jednalo o reálný rozdíl (rozdíl věcný, rozdíl ve věci), pak by musely být esence a existence rozdílnými věcmi. To nelze připustit, protože by to znamenalo, že existence by představovala nějakou „věc“, nějaké „co“.

Jedná-li se o rozdíl zdánlivý či myšlený, musí být za těchto okolností rozlišnost mezi esencí a existencí řádně vysvětlena. Suarez se o to přirozeně pokouší. Cestou k tomu je nové promyšlení otázky: Co to znamená vskutku existovat? Ve vztahu k esenci platí, že může být buď možná a nebo aktuální (skutečná). Obojí je však spjato s „býti“ - být možný a být aktuální. Tedy buď esenci příluší býti jako možné esenci a nebo jí přísluší býti jako reálně aktuální esenci. Přitom „jediný rozdíl (*distinctio*) mezi těmito dvěma stavy je, že to, co aktuálně je, je, zatímco to, co aktuálně není, není.“³⁾ V takto pojatém významu je pro Suarez existence „to, díky čemu věc formálně a vnitřně je aktuálně existující.“ To znamená, že „ačkoli není existence ve vlastním a přesném významu formální příčina, je nicméně vnitřní a formální složkou toho, co tvoří.“⁴⁾

Zastavme se na chvíli u těchto tezí. Existence je zde formulována jako „vnitřní a formální složka“. Je-li tomu tak, pak ať už rozumíme jsoucnu jako možné esenci a nebo jako aktuálně jsoucí esenci, je esence od jsoucna (a naopak) neoddělitelná. Rozlišení esence a existence může být traktováno pouze naším nedokonalým rozumem (*in ratione cum fundamento imperfecto*)⁵⁾. Myslet esenci jako možnou (tj. neuskutečňenou) v rozlišení od esence existující (tj. uskutečňené) - to je pouze a výhradně výkon našeho rozumu a takové racionální rozlišení je proto jen zdánlivé a netýká se věci samé.⁶⁾ (Všimněme si oné nadměru vzrůstající úlohy

1) F.Vojtek: cit.dílo, str. 42

2) E.Gilson: Bytí a někteří filosofové, cit.vyd.,str. 123

3) tamtéž, str. 121

4) F.Suarez: *Metaphysicae disputationes XXXI*,5,1, str. 122, cit. překl., str. 122

5) F.Vojtek: cit.dílo, str. 15

6) E.Gilson: Bytí a někteří filosofové, cit. vyd., str. 123

lidského rozumu tak typické pro duchovní atmosféru nastupujícího novověku.) Existence, „prosté jest“ proto nemůže vystoupit jako reálný a zcela samostatný problém. Suarez se obrací proti starší scholastické tradici (zejména tomášovské), která se podle jeho názoru dopouštěla především této základní chyby, když činila z „existence“ svébytný problém. Má-li být scholastická filosofie restaurována, musí svou pozornost soustředit na problémy reálné a nikoli virtuální.

Pouze letmý pohled na Suarezův způsob tematizace nosných motivů ontologického filosofování snad bude stačit k tomu, abychom si připomenuli filosofické učení, které bylo ve své době (zvláště v XVII.století) neobyčejně vlivné. Tento vliv prostřednictvím rozšíření v akademických kruzích tehdejších vysokých učení zasáhl nejen myšlení orientované (v nábožensky vypjaté atmosféře) katolicky, v jehož duchovním prostředí se konec konců tzv.druhá scholastika ustavila, ale i oblast protestantskou.¹⁾ Z hlediska toho, co sledujeme, je nejdůležitější, že F.Suarez ve svém učení vypracoval zásadně esencialistické pojetí obecné metafyziky (*metaphysica generalis*) a přispěl k jeho výraznému rozšíření.

Pro mnohé akademické proudy filosofického myšlení sedmnáctého století je typické, že v jejich rámci je obecná metafyzika chápána jako nauka o reálné esenci, tj. o jsoucnu jako jsoucnu. V této podobě je obecná metafyzika nově zafixována i terminologicky. Objevuje se totiž nový název pro tuto oblast filosofického vědění. Již v roce 1647 navrhuje Joseph Clauberg v úvodu ke svému spisu *Elementa philosophiae sive Ontosophiae*, aby byl pro tuto nauku užíván název ontosofie nebo **ontologie** (*ontologia*).²⁾ Stejný termín se pak objevil o něco později i u J.Duhamela.³⁾ Nicméně k jeho skutečnému prosazení a přijetí dochází až v roce 1729, kdy vychází práce autora, který se o vypracování nově ustavené a pojmenované nauky zasloužil nejvíce. V tomto roce totiž byla vydána práce Christiana Wolffa *Ontologia*.⁴⁾

1) K tomuto vlivu blíže G.Leinsle: Protestantská školská metafyzika a její význam pro německý idealismus, in: *Filosofický časopis XLII*, 1994, č. 1, str. 24 - 39.

2) E.Gilson: Bytí a někteří filosofové, cit.vyd., str. 133

3) J.Duhamel ho použil ve spisu *Philosophia vetus et nova*, 1681.

4) Nicméně prvním vystoupením Wolffa jako filosofa byly jeho *Rozumné myšlenky o Bohu, světu a duši člověka* jakož i o všech věcech vůbec (*Vernünftige Gedanken von Gott, der Welt und der Seele des Menschen und allen Dingen überhaupt*) vydané v Halle v roce 1720.

Ve slavném pojednání vymezuje Wolff definičně ontologii jako vědu o jsoucnu jako takovém (*ens qua tale*)¹⁾. Tato stručná formulace si žádá bližší vysvětlení. (Není přitom zřejmě sporu o tom²⁾, že existuje značná shoda mezi Suarezovou obecnou metafyzikou a Wolffovou ontologií.) Jsoucno je to, co **jest** možné! (*Quod possibile est, ens est*). Z toho vyplývá, že rozhodujícím klíčem k tajemství zahalujícím „jest“ (*est*) či „býti“ (*esse*) je pojem „možnosti“ (*possibilitas*). To, co jest - jsoucno - je tím, co může být, tudíž jsoucnem je každá možná (vnitřně bezrozporná) esence.³⁾ Jedná se proto o porozumění možnosti skryté v esenci, neboť ta je na jsoucnu vždy první. (To je ostatně „základní teze veškerého esencialismu“.) V esenci je obsažen dostatečný důvod (*ratio sufficientis*) pro to, aby jsoucno mohlo náležet a nebo aktuálně náleželo všechno ostatní.⁴⁾ Porozumět možnosti skryté v esenci znamená porozumět konstituci této esence.

Ch. Wolff ve své Ontologii celou věc koncipuje tak, že konstituce esence je založena v tzv. esenciálních (*essentialia*)⁵⁾. Esenciále jsou jakési elementy esence, pro které je charakteristické, že esenci určují společně a přitom jsou vzájemně nerozporující, tudíž slučitelné. Jejich fundamentálními rysy jsou prvotnost a slučitelnost. Způsob konstituce jsoucna skrze esenciále vykládá Wolff tak, že esenciále implikují určité vlastnosti jsoucna, tzv. atributy, které jsou v důsledku toho pochopitelné z esence.⁶⁾ Jsoucno je jsoucnem skrze esenciále a jimi implikované atributy. Jsoucnum samozřejmě mohou náležet i další určení, například v podobě různých modů a akcidentů, avšak ty nemají stejnou povahu jako esenciále a atributy, protože jsoucnum mohou náležet, ale také nemusí.⁷⁾ Konstituce jsoucna je krátce řečeno založena na esenciálních a attributech. V jakém poměru k nim je však to, že jsoucno „jest“, tedy jak je tomu s existencí takto založeného jsoucna? Ve Wolffově pojetí esence neimplikuje existenci. Existence neplyne nutně z esenciálí ani z atributů. Proto je také vůči esenci

- 1) S.Sousedík: *Filosofie v českých zemích mezi středověkem a osvícenstvím*, Vyšehrad Praha 1997, str. 267.
- 2) E.Gilson: *Bytí a někteří filosofové*, cit.vyd., str. 133 a násl.
- 3) S.Sousedík: *Filosofie v českých zemích ...*, cit.vyd., str. 267
- 4) E.Gilson: *Bytí a někteří filosofové*, cit.vyd., str. 136
- 5) Ch.Wolff: *Philosophia prima sive Ontologia methodo scientifica pertractata qua omnis cognitionis humanae principia continentur*, Veronae 1789, č.142, str. 62, cit.dle E.Gilson: *Bytí a někteří filosofové*, cit.vyd., str. 137
- 6) Ch.Wolff: *Philosophia prima sive Ontologia...*, č.144, str. 62, cit.dle téhož zdroje, str. 137
- 7) E.Gilson: *Bytí a někteří filosofové*, cit.vyd., str. 137

a atributům čímsi vnějším, cizím. To je důvod, proč je ve wolffovské ontologii považována existence za „doplňek“ (*complementum*) esence¹⁾, resp. za doplňek „možnosti“.

To je proslavená teze Wolffovy ontologie, jejíž konsekvence jsou pro ontologizující myšlení velice závažné. O čem tedy vlastně má pojednávat ontologie? Jaký je ve Wolffově pojetí její předmět? „Ontologie je vědou nikoli o reálných jsoucnech jako takových, nýbrž o pouhých esencích a o tom, jaké mají jako takové průvodní vlastnosti.“²⁾ Tím se ontologie proměňuje v průpravnou nauku, která má připravit lidský rozum, lidské racionální poznání k tomu, aby mohlo přistoupit k oněm reálně existujícím jsoucnum a to nejprve v tom smyslu, ve kterém jsou předmětem metafyzického poznání, avšak nikoli již obecného, nýbrž specializovaně zaměřeného na tři „regiony“ reálné skutečnosti - svět, lidskou duši a Boha. Specializované metafyzické poznání se tak člení na racionální kosmologii (*cosmologia rationalis*) zabývající se tématem světa, dále na racionální psychologii (*psychologia rationalis*) zaměřenou na problém lidské nesmrtelné duše a konečně na racionální neboli přirozenou teologii (*theologia rationalis sive naturalis*) směřovanou k Bohu. Ontologie spolu s těmito specializovanými naukami pak utváří celek metafyzického poznání.³⁾

Na závěr ještě připojme jednu doplňující, ovšem důležitou poznámku. Předmětem ontologie je jsoucno jako jsoucno, jsoucno jako takové (*ens inquantum ens, ens qua tale*), avšak jsoucno bez existence, resp. bez tematizace „jest“ tohoto jsoucna. To, co činí jsoucno tak neuvěřitelně tajuplné a prapodivné - totiž to, že jest, pokud jest - zůstává v takto pojaté ontologii stranou, zůstává mimo zorný úhel pozornosti ba dokonce je jako „doplňek“ z této pozornosti záměrně vyloučeno. Je to velice paradoxní vyústění novověkého ontologizujícího myšlení.

- 1) „Existenci definuji jako doplňek možnosti.“ (*Hinc existentiam definitio per complementum possibilitatis*) Ch.Wolff: *Philosophia prima sive Ontologia ...*, č.174, str. 76, cit. dle E.Gilsona: *Bytí a někteří filosofové*, cit.vyd., str. 140
- 2) S.Sousedík: *Filosofie v českých zemích*, cit.vyd. str. 267
- 3) K celku Wolffovy filosofie viz např. L.Honnfelder: *Scientia transcendens*, Hamburg 1990.